

crkva u svijetu

POGLEDI

SOCIOLOŠKI VID PSOVKE

Špiro Marasović

Govoriti o psovci pod sociološkim vidom nije moguće ako se prije ne naglasi što se pod sociologijom uopće podrazumijeva. Naime, među sociolozima ne vlada potpuni sklad kad je u pitanju odgovor na najosnovnije pitanje: čime se sociologija uopće bavi, tj. što je njezino posebno područje istraživanja? Budući da se pojedina polazišta međusobno ipak više nadopunjuju nego što se isključuju, a uviđajući i prihvaćajući vrijednost svakoga od njih u njegovom dijelu istine, za osnovu svoga polazišta u ovom izlaganju uzimamo stajalište Maxa Webera, po kojemu je sociologija znanost koja se bavi razumijevanjem i tumačenjem *društvenog djelovanja*. Nije svako djelovanje u društvu ujedno i *društveno* djelovanje. Prema M. Weberu neko je djelovanje *društveno* tek onda ako onaj koji djeluje to radi sa svrhom da kod nekog drugog, ili kod više njih, izazove očekivanu reakciju. »Nije svaka vrsta pomicaja čovjekova socijalnog karaktera, nego samo ono ponašanje koje je smišljeno usmjereno na ponašanje nekoga drugoga.«¹ Prema tome, panika, npr., koja bi zarazno zahvatila neku masu — budući da je bez određene nakane — ne bi bila *društveno djelovanje*, nego *masovno jednoobrazno djelovanje*, te kao takvo ostaje izvan dometa strogoga sociološkog istraživanja. A kako je psovka takva društvena stvarnost koja može istovremeno biti i društveno djelovanje i masovno jednoobrazno djelovanje, sociološki pristup njezinu razumijevanju mora biti obogaćen spoznajama socijalne psihologije.

SOCIO-KULTURALNA SITUIRANOST PSOVKE

Psovka i kulturni kontekst

Da bismo išta smislenije mogli reći o psovci pod sociološkim vidom, potrebno ju je smjestiti u neke sociološke okvire, pomoću kojih postaju

¹ Walter Rüdigg, *Soziologie*, Fischer Bücherei GmbH Hamburg, 1969, str. 86.

jasniji i reljefniji i njezini vlastiti obrisi. To su, prvo, kultura kao širi okvir, te govor i komunikacije kao njezini integralni dijelovi.

Malinowski definira kulturu kao povezanost organiziranih tradicija i »artefacta«, tj. onih sredstava koja se ne nalaze neposredno dana u prirodi, već su stvorena od ljudi sa svrhom da im pomažu kako bi se bolje prilagodili svojoj okolini, kako bi je lakše osvojili i kako bi lakše njome ovladali. A sa socijalno-psihološkog aspekta kultura se sastoji »od niza uvjerenja i vrijednosti koje su tako duboko ukorijenjene u običaje rase, sekte ili neke druge postojeće organizacije ljudi da egzistiraju bez obzira na individualne razlike među njezinim članovima.«² Ovakom definirana kultura ne povlači sa sobom nikakav općevažeci vrijednosni sud o bilo kojoj kulturnoj pojavi — za razliku, npr., od etike i moralke! — pa prema tome ni o psovci. Ukoliko, naime, spomenuti niz uvjerenja i vrijednosti duboko ukorijenjen u običaje neke postojeće organizacije gotovo jednako tako postojano prati i neki trajni način poricanja i osporavanja tih vrijednosti, onda i on nužno spada pod pojam kulturne pojave koja zanima sociologiju. A izgleda da je psovka upravo nešto takva. To će postati mnogo jasnije ako se odmah usmjerimo na onaj dio kulture koji tvori društvena komunikacija.

Govor i simbolika

Sigurno je da je jedno od najosnovnijih i najvažnijih umijeća koja ljudima pomažu da se bolje prilagode svojoj okolini i da njome ovladaju kao društvena bića — govor. Govor je, dakle, kulturna tvorevina, jer nije neposredno dan u prirodi, jer ima svoju relativnu trajnost i postojanost i jer je kao takav neovisan o individualnim razlikama pojedinaca koji se njime koriste.

Društvena komunikacija među ljudima odvija se na verbalni i na neverbalni način — tj. pomoću govora i pomoću znakova pri čemu i jedan i drugi način komuniciranja spadaju u svijet simboličnih oblika. »Simboli su znakovi prisjećanja« — kaže Rüegg — »na neku smislenu povezanost koja se posreduje unutar neke grupe, koja tu grupu povezuje i koja njezinim pripadnicima omogućava da svjesno oblikuju obvezatno ponašanje.«³ Za razliku od nekog običnog signala ili znaka, koji i u životinjama izazivaju uvjetovani refleks, simbol je takav podražaj koji za čovjeka, uz spoznatljivu sadržaj, posjeduje i naučenu vrijednost, a to znači da je simbol uvijek nosilac neke vrijednosti koja u okviru grupe stvara solidarnost. U okviru grupe, dakle, simboli vrše integrirajuću ulogu, a u odnosu prema nekoj drugoj grupi mogu biti izazov. Razne zastave, grbovi i himne takvi su simbolični znakovi čiji društveni smisao nitko ne dovodi u pitanje. Isto vrijedi i za simbolične geste i pokrete kao što su: skupovi, povorke, procesije, klecanja, rukovanja i sl. Društveni učinak svih tih simboličnih znakova i pokreta nešto je drugo i nešto više od onoga što je izraženo kroz eventualni lik, pokret ili riječ. Zakletva na zastavu, npr., ne iscrpljuje svoj društveni smisao u

² Usp. Kevin Veldal, *Društveno ponašanje*, Nolit, Beograd, 1979, str. 88.

³ W. Rüegg, nav. dj., str. 235.

izgovorenom tekstu pred nekim platnom, kao što se ni društveni smisao neke povorke ne iscrpljuje u estetskom ugođaju kolektivnog hoda. Simboli, dakle, integriraju u sebi smislenu cjelinu, koja inače, na neki drugi način, ni jednom članu grupe nije dostupna, a tek kao takva — tj. kao smisljena cjelina! — potiče pojedinca na svrhovito djelovanje koje od njega očekuje grupa kao cjelina.

Simboli se ostvaruju u različitim simboličnim oblicima, tj. u takvim znakovima koji predočuju spomenutu društveno smislenu cjelinu. »Tako neki slijed zvukova postaje riječ, komad metala novac, a neka životinja totem...« Tako nastaju simbolični *pokreti* kao npr. poklecanje ili pružanje ruke; simbolični *predmeti*, kao npr. razna odličja, činovi, uniforme, stjegovi; simbolične *funkcije*, kao npr. predsjednik države, ili kralj, koji, za razliku od predsjednika vlade, u nekim zemljama vrši zbilja samo simboličnu društvenu ulogu. Razumljivo je već od prve da ovaj svijet simbolā nužno potpada pod pojam kulture, ali isto tako je jasno i to da ne samo riječ kao simbolični znak, nego i jezik i govor kao cjelina ulaze u ovaj svijet simbolā, čime oni prestaju biti zanimljivi samo za lingvistiku, te postaju područjem i sociološkog zanimanja. Naime, simbolično djelovanje uvijek je takvo djelovanje koje je *smišljeno usmjereno na odgovarajuću djelatnu reakciju* kod nekog pojedinca ili kod neke grupe, a upravo je to ono što je prema M. Weberu tipično područje sociološkog istraživanja. Jer, ne samo da neki jezik ili govor mogu poprimiti ulogu sličnu grbu ili himni, tj. ulogu unutargrupnog ujedinjavanja i solidariziranja, a izvangrupnog razlučivanja i antagoniziranja, nego i pojedina riječ, odnosno neka fraza, u okviru jezika i govora može vršiti tu istu ulogu. Tako je, npr., moguće postići isti društveni učinak simboličnim spaljivanjem nečije zastave, bez ijedne riječi, kao i verbalnim napadom na vrijednosti dotične grupe oko kojih se ona okuplja i s kojima se poistovjećuje, bez ikakvoga drugoga popratnog znaka.

Psovka: izričaj, poruka, izazov

Uočivši simboličnu ulogu govora u društvenom ponašanju, stvorili smo mogućnost da psovci pridemo ne prvotno s moralnog, nego sa sociološkog polazišta. Zbog svoje vremenske ukorištenosti i prostorne raširenosti u našem narodu, iako jezično identično oblikovana, psovka nema uvijek i posvuda istu društvenu ulogu. U socijalnim istraživanjima vrlo je važan teorem američkog socijalnog psihologa Williama I. Thomasa, poznat kao »Thomasov teorem«, a glasi: »Kad ljudi neke situacije shvaćaju kao da su stvarne, onda te situacije u svojim posljedicama i jesu stvarne.« To, pak, znači da društvenu stvarnost ne određuju objektivne činjenice, nego smisao koji ljudi tim činjenicama pridaju. Tako, npr., javno paljenje neke zastave objektivno nikoga ne ubija, ali ako ljudi tom činu pripisuju smisao započinjavanja rata, onda će do rata sigurno doći, dok, npr., taj isti čin — tj. paljenje zastave — u okviru nekog dramskog prikaza neće izazvati takve posljedice, jer objektivno istom činu u okolnostima drame ljudi ne pripisuju isti smisao. Isto vrijedi i kad je riječ o psovci kao simboličnom društvenom ponašanju. Njezina

društvena kvalifikacija, pa prema tome i društveni učinak, ne ovisi o njezinom objektivnom logičnom sadržaju i njezinoj formulaciji, nego o smislu koji joj se u određenim okolnostima na uobičajen način u pravilu pridaje. A on može biti vrlo različit.

Izgleda da se može reći kako je psovka u svom najrasprostranjenijem obliku puki *izričaj* duševnog stanja nekog pojedinca — recimo srdžbe — koji po sebi nije upućen ni na kakvu adresu, tj. ni od koga ne očekuje neku djelatnu reakciju, i da je kao takva više zanimljiva za psihologa i moralistu, nego za sociologa. To je donekle i točno, jer, ako bismo se strogo držali M. Webera, ovakva psovka — zbog svoje masovnosti i *priljepčivosti* — bila bi, doduše, masovna pojava u društvu, ali ne bi imala i obilježje *društvenog djelovanja*, što je, prema njemu, za sociologiju bitno. Međutim, poznato je da društveno djelovanje — kao uostalom i djelovanje nekog pojedinca — nije uvijek svjesno svrhovito, ali s drugim društvenim pojavama ipak stoji u uzročno-posljedičnoj vezi. To vrijedi i za psovku kao *izričaj*: iako takva psovka nije svjesno usmjerena na izazivanje neke reakcije u drugome, ipak, jer ona tu reakciju stvarno izaziva — koju i kakvu vidjet ćemo u drugom dijelu ovog izlaganja — ona nije samo pojava u društvu, nego je i društvena pojava, tj. potpada pod pojam društvenog djelovanja u nešto širem smislu.

Manje rasprostranjena, ali od većeg sociološkog značenja, jest psovka kao *poruka*. Jezična formulacija psovke redovito je uvijek ista, ali već spomenuti različiti društveni smisao daje joj i različitu društvenu učinkovitost. U ovom slučaju ona više znači *predstavljanje samoga sebe* nego napad na nekoga drugoga. U okviru žargona neke grupe, ova vrsta psovke vrši ulogu znaka raspoznavanja, grupne lozinke, iz čega se zatim razvija psovka kao poštapalica. Naime, jedino u ozračju društvene grupe u kojoj je psovka vršila ulogu *poruke*, tj. ulogu predstavljanja samoga sebe sa svrhom da se od grupe bude prihvaćen, moguće ju je, bez nekih neugodnih posljedica, tako dugo ponavljati dok ne postane nadopunom u prazninama vlastita rječnika, tj. dok ne postane poštapalicom. Razumljivo je, dakle, da je ta psovka, tj. psovka kao *poruka*, za sociologiju, a osobito za socijalnu psihologiju, mnogo zanimljivija; o njezinoj će ulozi biti riječi u trećem dijelu ovog izlaganja.

Ipak, najzanimljivija je psovka kao *izazov*. Štoviše, držimo da je psovka uvijek izazov, ali, zbog otupljivanja njezine oštrice različitim društvenim primjenjivanjem, u prva dva slučaja taj izazov nije tako očit. No i u njima je prisutan. Zanimljivo je da ova vrsta psovke uvijek predstavlja *poziv na stvarno ratovanje*, i to tako što ona to ratovanje na razini simbola već ostvaruje. Rekli smo da simboli u okviru neke smislene cjeline uvijek predstavljaju spoznatu i priznatu vrijednost koja je za solidarnost grupe od posebne važnosti. Budući da je cjelina iznad pojedinca, smisljena cjelina koju pojedini članovi grupe prepoznaju u svom simbolu postaje za njih svetinja — bilo religiozna, bilo politička, bilo sportska ili neka druga. No, simbol se može rušiti samo pomoću simbola! Paljenjem zastave, npr., ne želi se nekome nanijeti materijalna šteta, jer bi nakon toga, recimo, trebalo nabaviti novu zastavu, niti se

obeščašćivanjem nadgrobnih spomenika želi uvrijediti one koji pod njima počivaju — oni su za takvo nešto nepriljepčivi! — nego se time na simboličan način napadaju oni čije su to svetinje. Zbog toga, da bi se simbol neke svetinje uopće mogao obeščašćiti, potrebno je imati na raspolaganju alternativne simbole, simbole nesvetoga, prezira i mržnje. Paljenje i rušenje u navedenim primjerima spadaju u takve vrste simbola za područje *simboličnih čina*, dok za područje verbalne simbolike i obračuna, koji se na tom području vode, nisu učinkoviti. Za područje verbalne simbolike bilo je potrebno stvoriti riječi koje simboliziraju prezir, dominaciju i mržnju, kako bi se pomoću njih na jezičnoj razini mogao rušiti tuđi simbol svetoga. Takve riječi su i stvorene. Negdje to postižu pridjevanjem životinjskih imena nekoj svetinji, a na ovom našem području koristi se u tu svrhu vulgarizirani izraz za spolni odnos između muža i žene. Zanimljivo je da je tom vulgarizacijom područje intimnog odnosa muškarca i žene — koje po definiciji spada u područje ljubavi! — postalo simbolom za ono što je ljubavi upravo suprotno: silovanje, prezir, dominaciju i mržnju. Tako stvoren simboličan izraz prezira i mržnje, kombiniran sa simbolom svetinje nekog pojedinca ili grupe, uz dodatak adrese onoga komu je izazov upućen — skraćeni oblik dativa drugog ili trećeg lica: »ti«, »mu«, »vam«, »im« — stvara elemente za jezično vođenje rata u svijetu simbola, tj. za — psovku. Takva se psovka koristi kao društveni izazov u rušenju svega što je nekomu sveto: od majke, preko djeteta, pa sve do Boga.

Kod ovakve psovke društvena reakcija se redovito ne odvija na razini simbola, nego na razini stvarnog fizičkog obračuna, ovisno o tome koliko je za nekoga obeščašćena svetinja doista sveta. Pri tom primjećujemo da javno deklarirane svetinje nekog pojedinca ili neke grupe nisu od njih bezuvjetno kao takve i intimno prihvaćene. Na primjer: neki ljudi reagiraju poput životinja kad im netko opsuje dijete, mnogo blaže kad im netko opsuje ženu, a gotovo nikako kad im netko opsuje Boga, iako su javno deklarirani kao vjernici. To znači da im Bog kao simbol i svetinja intimno ne stoji baš visoko, a to je ujedno i jedan od glavnih razloga zbog kojih se psovka protiv najveće svetinje — protiv Boga — mogla razviti u društveno bezopasnu svakodnevnu poštapalicu.

GENEZA PSOVKE U PROCESU PRIMARNE SOCIJALIZACIJE

Da bi neki pojedinac bio sposoban prihvatiti i uspješno obavljati razne i raznolike društvene funkcije, mora se podvrgnuti raznim procesima društvenog učenja, koji poznaju svoju zakonitost. Ta učenja, pomoću kojih pojedinac postaje aktivno društveno biće, sociologija naziva procesima socijalizacije. Razlikujemo primarnu i sekundarnu socijalizaciju, a ta razlika nije samo u vremenskom slijedu, tj. samo u tome što sekundarna vremenski dolazi nakon primarne, nego i u kvaliteti. U periodu primarne socijalizacije dijete uči kako će u odnosu prema drugima nastupiti kao društveno biće, koje ne samo što reagira na tuđe podražaje, nego i samo društveno djeluje; u periodu, pak, sekundarne socijalizacije pojedinac, koji je u sociološkom smislu već postao osobom, uči kako će na sebe preuzeti nove društvene položaje i uloge. Premda je primarna socijalizacija vremenski mnogo kraća, svedena na vrlo mali

broj godina, po važnosti njoj pripada prednost, jer pojedinac u vremenu sekundarne socijalizacije samo nastavlja dalje razvijati one sposobnosti koje su u vrijeme primarne socijalizacije u njemu začete. Zbog toga i mjesto prvotnog društvenog reproduciranja psovke s pravom tražimo u periodu vremenski vrlo kratke, ali zato i vrlo intenzivne primarne socijalizacije.

Operativno uvjetovanje psovke

Kada govorimo o socijalizaciji i društvenom učenju koje je s njom u vezi, već se nalazimo na graničnom području sociologije i socijalne psihologije. Gotovo je nemoguće povući jasnu graničnu crtu između te dvije znanosti. Budući da smo psovku smjestili u područje kulture, razumljivo je da je pojedinac prisvaja u procesu društvenog učenja. Jedan od načina društvenog učenja jest i *operantno uvjetovanje*, iza kojega se krije bihevioristička teza koju ovdje prihvaćamo, prema kojoj je za svaki uspjeh društvenog učenja potrebna neka potvrda, odnosno priznanje od strane drugog pojedinca ili grupe. »Za razliku od klasičnog uvjetovanja (Pavlovljevi refleksi, op. Š. M.), operantno uvjetovanje nije ograničeno na fiziološke, autonomne reakcije«,⁴ nego je usmjereno na opredjeljeno djelovanje. Kod ovog uvjetovanja veoma važnu ulogu igra »potkrepljivač«, tj. određena draž zbog koje dolazi do velike vjerojatnoće da će se neki čin ponoviti. Ako je, npr., riječ o operantnom uvjetovanju kod životinja, potkrepljivač može biti hrana do koje životinja, gonjena glađu, dolazi tek na temelju uspješno obavljenih određenih pokreta. Na tome se temelji i jedna vrsta dresure. Kada je, međutim, riječ o društvenom učenju kod ljudi, onda ulogu potkrepljivača mogu vršiti: osmijeh, ocjena, kimanje glavom, verbalno priznanje, novčana nagrada i sl. U vremenu primarne socijalizacije svakako da glavnu ulogu imaju osmijeh i verbalno priznanje.

Poznato je da dijete u fazi svojeg ovladavanja govorom i jezikom vrlo mučno i vrlo teško sriče prve riječi. Ono prvotno izgovara i oblikuje slogovnu i verbalnu magmu, iz koje tek treba da nastanu tražene riječi. Slušajući govor odraslih, dijete pravi razne pokušaje. Ono, rekli bismo, nagađa pravu riječ. Kad mu pođe za rukom da je »pogodi«, tj. da je točno izgovori, potvrdno kimanje glavom od strane majke, odnosno njezin odobravajući osmijeh, vršit će ulogu potkrepljivača, tako da je vrlo vjerojatno da će se dijete ubuduće zaustaviti na toj varijanti izgovora. To će ubuduće biti jedini način kako će ono tu riječ izgovarati. I već prema tome da li će neko dijete dobiti potvrdu za svoj uspjeh onda kada izgovori riječ »mama«, ili pak riječ »Mutter«, ovladat će onim jezikom u kojem te riječi imaju svoje značenje. Nešto poslije ulogu potkrepljivača vršit će i verbalno priznanje, kao npr.: »Ti si dobro dijete« ili sl. Bez takvog potkrepljivača nije moguće da se neko dijete razvija u društveno zdravu osobu. Međutim, uloga osmijeha, onog odobravajućega, ima pri tomu nezamjenjivu ulogu, i ne samo u prvim godinama života.

•
⁴ Usp. K. Veldal, nav. dj., str. 40.

Budući da dijete u fazi primarne socijalizacije ovladava riječima koje čuje, ali koje u potpunosti ne razumije, potkrepljivač, ako je pozitivan, trenutno potpuno zadovoljava njegove ambicije, ali ga ujedno dovodi u nezahvalnu situaciju, tj. u situaciju da, kad je u pitanju govor, dijete izgovara riječi koje kod drugih pobuđuju osmijeh ne zbog toga što su uspješno izgovorene, nego zbog toga što nikako ne spadaju u dječji rječnik. Potkrepljeno tim osmijehom, dijete će nastojati ponavljati te riječi kako bi ponovno kod drugih izazvalo isti osmijeh. Na ta vrata ulaze u dječji rječnik razne nepristojne riječi, izričaji, pa i psovke. Dijete, međutim, ne shvaća da je osmijeh koji ono svojim govorom pobuđuje ustvari reakcija na potpuni nesklad između njegove bezazlene psihe i negativnog naboja riječi i fraza koje izgovara. Na žalost, nerijetko se događa da ljudi djecu iznijekom nagovaraju da nešto ružno izuste kako bi se na temelju toga mogli nasmijati. Ovakva, prva djetetova psovka jest njegovo društveno djelovanje u pravom smislu riječi, naime, ono je usmjereno na odgovarajuću reakciju nekoga drugoga — u ovom slučaju osmijeh i na odobravanje okoline — ali u svojoj biti ono nije provokacija i simbolično rušenje nečije svetinje, jer dijete za nešto takva još uopće nije sposobno. Međutim, postavši jednom na ovakav način dio njegova rječnika i načinom njegova izražavanja, psovka kojom je dijete u djetinjstvu ovladalo pokazat će se vrlo ubojitim oružjem za međusobna i međugrupna razračunavanja u kasnijoj dobi.

Imitacija i identifikacija

Uz načela operantnog uvjetovanja socijalni psiholozi, u procesu društvenog učenja, ističu i veliku ulogu imitacije, odnosno identifikacije. Mada su imitacija i identifikacija vrlo naglašene u dječjoj dobi, one ipak nisu ograničene isključivo na tu dob, dapače: one su kod raznih pojedinaca na različite načine na djelu, manje-više, kroz cijeli život. Oponašanje nekoga i poistovjećivanje s nekim — u razdoblju primarne socijalizacije, koje nas u ovom dijelu izlaganja zanima — najizrazitije dolazi na vidjelo u dječjoj igri, u njihovoj podjeli raznih uloga, koje bez iznimke vrše odrasli, u njihovoj sposobnosti da istovremeno obavljaju dvostruke uloge — kupca i prodavača, npr., te da pri tom izgovaraju i stiliziraju rečenice kakve sami nikad ne običavaju izgovarati. Ovo poistovjećivanje redovito se odvija na temelju spolnih razlika, naime, dječaci redovito prihvaćaju ulogu oca ili nekog odraslog muškarca, dok djevojčice oponašaju majku, baku, tetu ili neku drugu njima poznatu žensku osobu. Kod ove vrste društvenog učenja ne postoji, redovito, nikakav društveni potkrepljivač, neko priznanje ili pohvale, dapače, dijete će se nerijetko u svojoj igri osjetiti smeteno i zaustaviti se čim primijeti da ga netko promatra ili sluša. No upravo stoga što je potpuno poistovjećeno s ulogom koju oponaša, bez ikakvog interesa za reakciju okoline, dijete znade, poput gramofonske ploče, ponavljati sve ono što je kao tipično zapazilo u govoru i ponašanju osobe koju oponaša i s kojom se poistovjećuje.

U prvom smo dijelu spomenuli da psovka kao *izričaj* — budući da nije upućena nekom drugom s nakanom da kod njega izazove stanovitu reakciju — nije društveno djelovanje u strogom smislu riječi. Međutim,

i ovakva psovka, psovka kao tipični način davanja oduška vlastitom bijesu, vlastitom neuspjehu ili vlastitom promašaju, iako nije svrhovito upućena nikomu, stvarno je, ipak, ponuđena onomu tko se u procesu svoje primarne socijalizacije s takvom osobom poistovjećuje, tj. djetetu, kao sredstvo tipičnog oponašanja i poistovjećivanja. Ako je, recimo, takva psovka neodvojiva od očevog izražavanja srdžbe, ona postaje neodvojiva i od mogućnosti njegova oponašanja: poistovjetiti se s njim znači preuzeti i njegov način izražavanja srdžbe, a to je psovka. Na taj se način psovka ipak društveno posreduje i od djeteta prihvaća, kako bi se u sličnim situacijama mogla na sličan način i primijeniti. Ali ne samo da se na takav način dalje predaje psovka kao pukli izraz osobnog raspoloženja, već dijete oponaša sve moguće situacije osobe s kojom se poistovjećuje, a to nije samo neka neadresirana srdžba, nego su to i stvarne svađe, prezir i bijes. U tom pogledu vrlo su utjecajni idoli s televizijskih ekrana, iz filma i stripova. I kao što dijete neposredno slivača vezu između pucanja jednog i smrti drugog čovjeka, tako mu ne treba neki posebni uvod da poveže nečiju psovku, popraćenu bijesnim i prezirivim izgledom lica, s odgovarajućom reakcijom od strane onoga komu je eventualno psovka bila upućena. A kako dijete ovakvim oponašanjem i poistovjećivanjem obavlja svoje vlastito društveno učenje, u okviru vlastitog procesa socijalizacije — tj. sa svrhom da se samo snađe u okviru određene grupe u analognim situacijama i ulogama — i psovka kao izazov, tj. kao svjesno društveno djelovanje usmjereno na reakciju nekoga drugoga, postaje na taj način od djeteta osobno prihvaćena i vrlo brzo prakticirana. Nije rijetkost da neko dijete u svađi s drugom osobom sočno opsuje. Ta stvarna svađa nije više puklo oponašanje svađe vlastitog idola, nego u vlastitoj konkretnoj situaciji primjenjivanje onoga što se na temelju oponašanja i poistovjećivanja prihvatilo i usvojilo. Uloga stvarnog neprijatelja u odnosu prema nekome drugom učinit će i psovku stvarnim društvenoubojitim sredstvom, već u djetinjoj dobi, tj. već u vremenu primarne socijalizacije.

SMISAO PSOVKE I DRUŠTVENA STRUKTURA

Temeljni strukturalni elementi svakog društvenog sustava kao što su npr. obitelj, selo, Crkva, radna organizacija i sl. — jesu *društveni status* i *društvene uloge*. Ti elementi određuju odnos između života i djelovanja dotičnog društvenog sistema i pojedinca koji na njemu ili u njemu sudjeluje. U svakom društvenom sustavu pojedinac ima neku ulogu u odnosu prema cjelini i odgovarajuće mjesto koje mu je s tim u vezi dodijeljeno. Tako, npr., netko u okviru obitelji vrši ulogu oca, a netko ulogu majke, dok u okviru radne organizacije vrše poslove vođe, odnosno radnika. Za društvenu ulogu vrlo je važno da je ona neraskidivo povezana s odgovarajućim očekivanjima, kako od strane onoga koji tu ulogu vrši, tako i od strane cjelokupnog društvenog sustava u kojemu se uloga vrši. Očekivanja su vezana uz samu ulogu i ne ovise o pojedincu koji tu ulogu vrši. Na primjer, od nekoga tko vrši ulogu vozača motornih vozila očekuje se da za vrijeme vožnje ne pije alkohol; od onoga tko obavlja ulogu prevodioca očekuje se da dobro vlada jezikom s kojega i na koji prevodi i sl. Ako se ne bi našle osobe koje tim

očekivanjima mogu udovoljiti, društvena uloga i nadalje ostaje jednako zahtjevna, ali mjesto ostaje nepopunjeno. Međutim, kako je pojedinac istodobno pripadnik raznih društvenih sistema, on se neizbježno mora prilagođavati i na prihvaćanje različitih društvenih uloga i statusa koji su s njima u vezi, npr.: u okviru obitelji netko obavlja već spomenutu ulogu oca, na razini radne organizacije ulogu pravnog referenta, a u okviru crkvene zajednice člana pastoralnog vijeća. Ove razne uloge koje pojedinac u svom životu mora istovremeno obavljati mogu se međusobno nadopunjavati, ali može doći i do konfliktnih situacija, tj. do međusobnog isključivanja. Uspješno obavljanje uloge biva potkrijepljeno — tj. nagrađeno — po načelu operantnog uvjetovanja: u obitelji ljubavlju i nježnošću, na radnom mjestu zaradom, na kulturnom području priznanjima, na vojnom ordenima i sl., a neuspjelo vršenje uloge polučuje izostanak svega toga, te rađa osobnu frustraciju. Potkrepljenje, međutim, prima samo onaj tko ispuni očekivanja, a rekli smo da su ta očekivanja različita, ovisno o društvenom sustavu. Te društvene sustave nazivamo još i društvenim grupama; osvrnut ćemo se na neke od njih, s pokušajem da ih dovedemo u vezu sa psovkom kao *očekivanim* načinom ponašanja od strane grupe, točnije, s njezinim mogućim smislom u okviru jedne grupe.

Smisao psovke u okviru primarne grupe

Socijalizacija, o kojoj je bilo riječi u drugom dijelu ovog izlaganja, a koje se sastoji u opredjeljivanju i osposobljavanju nekog pojedinca za obavljanje društvene uloge, odvija se, dakle, u društvenim sustavima koje nazivamo grupama. Bitni preduvjet da dvoje ili više pojedinaca stvore i tvore jednu društvenu grupu jest *svijest njihove međusobne pripadnosti*, na kojoj temelje solidarnost i zajedničko djelovanje. Prema tome, da bi neki pojedinci tvorili grupu, nije dovoljno samo da potječu, recimo, od istih roditelja, da se jednako oblače, da obavljaju isti posao i sl., nego je potrebna na temelju toga oblikovana *svijest zajedništva* i na toj svijesti temeljna solidarnost i zajedničko djelovanje.

Društvene skupine dijelimo uglavnom na dva dijela: na jednoj su strani *primarne* grupe a na drugoj sve ostale, tj. *sekundarne* grupe. Za razliku od ostalih primarne grupe su bitno obilježene neposrednim, intimnim odnosom njihovih pripadnika te zajedničkim radom koji se na takvoj povezanosti temelji. Prva i osnovna primarna grupa jest obitelj, kojoj se zatim pridružuju susjedstvo, krug prijatelja i sl. U primarnim grupama pojedinac najintenzivnije doživljava i razvija svoju cjelokupnu osobnost, jer se on u njoj razvija i u afektivnom pogledu, budući da ga takva grupa prihvaća u cjelovitosti njegove osobe, a ne tek i prvotno kao vršioca određene društvene uloge. Ipak, ne smije se odmah poistovjetiti primarnu grupu s ljubavlju i harmonijom, jer u njoj se razvijaju i negativni impulsi, kao što su sebičnost, pohlepa, zavist itd. Iako postoje uloge i u okviru primarne grupe, ipak one nisu oštro razlučene, naprotiv: vrlo su difuzne, jer cilj pojedinca unutar primarne grupe jest prvotno u tome da od drugoga bude prihvaćen kao osoba i da u svijesti drugih pripadnika grupe zauzima što bolje mjesto, a ne toliko da se pokaže i dokaže kao stručnjak za ovo ili za ono.

Ovakva struktura primarne društvene grupe zacijelo utječe i na način verbalnog i neverbalnog komuniciranja među njezinim članovima, u što, kao što smo vidjeli, spada i psovka. No, kakav može biti njezin društveni smisao u okviru jedne takve grupacije? Budući da je teško zamisliti neku primarnu grupu (obitelj) koja ne bi posjedovala iste simbole i iste svetinje, nije niti zamislivo da bi psovka unutar jedne takve grupe nosila sa sobom obilježje izazova na temelju simboličkog rušenja tuđih svetinja. Vjerojatnije je da se sâm smisao psovke unutar primarne grupe sastoji u izražavanju osobnog bijesa i u nakani vrijeđanja nekoga drugoga pripadnika grupe, ali bez nakane rušenja zajedničkih svetinja. Budući da se život primarne grupe, kao što je spomenuto, temelji osobito na afektivnoj osnovi, svrha psovke u tim okvirima može biti uglavnom postizanje afektivnog učinka kod onoga komu je upućena, a to je osobna uvrijeđenost i žalost, kao što i povod za nju može biti afektivna uvrijeđenost ili razdražljivost osobe koja psuje. Ako iz tog međusobnog vrijeđanja ne proizlaze nikakve daljnje posljedice, takva psovka za područje sociologije prestaje biti dalje zanimljiva.

Mladež i psovka

²¹¹¹ Vrtoglavi razvojem društva, do kojeg je došlo osobito nakon tzv. industrijske revolucije, društvena pokretljivost — vodoravna i okomita — revolucioniranje brojnih, do nedavna općeprihvaćenih, društvenih vrijednosti i još koješta drugo, razlogom su da je suvremena obitelj izgubila većinu zadataka koje je kao primarna društvena grupa do nedavno obavljala, a to znači i da su se uloge njezinih pripadnika međusobno poremetile. Za razliku, npr., od ne tako davnog vremena, u prosječnoj evropskoj obitelji više se ne rađa, ne odgaja, ne uči, ne radi, ne boluje i ne umire. Rađa se u rodilištima, uči i odgaja u vrtićima, školama i internatima, radi se na radnim mjestima, a boluje i umire u staračkim domovima i u bolnicama. Jedino područje koje je obitelji još preostalo jest afektivna povezanost. Sve ovo ima za posljedicu da se mladež, već od djetinje dobi, kontinuirano svrstava i odgaja po generacijskom ključu. Okupljena kao vršnjaci, na vrlo naglašenoj afektivnoj osnovi, još uvijek bez jasnih vlastitih društvenih uloga, ali s izrazitim smislom za solidarnost i s naglašenom potrebom za grupnom identifikacijom, mladež tvori primarnu grupu posebnog tipa. Za razliku od obitelji, za mladog čovjeka u okviru ove grupe sigurnost, intimnost i prihvaćanje nisu unaprijed zajamčeni, zbog čega u njemu nastaje potreba za nekim trajnim predstavljanjem, za nekom trajnom lozinkom njegove identifikacije. U to predstavljanje — koje grupa od njega očekuje! — podjednako ulaze odijevanje kao i žargon. Upadno i izazovno odijevanje npr. ili neobične frizure mogu biti i jesu u isto vrijeme simboli nutarnje grupne identifikacije i namjerne provokacije svih onih koje grupa doživljava da joj stoje nasuprot. Osim odijevanja mladi se kao lozinkom svoje međusobne grupne identifikacije koriste i posebnim načinom govora, nekim samo njima vlastitim šatrovačkim žargonom, koji za nepripadnike grupe može biti ponekad i sasvim nerazumljiv. Među radikalnijim grupama mladih primjećuje se sklonost prema perverziji u ponašanju i brutalnosti u govoru. Sigurno je da je to njihov tipični protest protiv postojećih društvenih i kulturnih vrijednosti i okolnosti, ali za razliku

od burne 1968, društvena apatičnost, koja se kao pravilo razvlači među mladima Evrope, daje poticaj za pretpostavku da je njihov brutalni rječnik, kao i ekstravagantni način ponašanja, više stvar nutarnje upotrebe, tj. sredstva unutargrupnog predstavljanja, poruka o samom sebi u svrhu identifikacije, nego neki smišljeni i promišljeni izazov upućen nekim njima alternativnim grupama. Kada je, konkretno, riječ o psovci, koja unutar njihova žargona često ima vrlo izraženo mjesto, primjećuje se da je psovka izgubila svoj izvorni smisao izazova, vrijeđanja ili pak samo trenutnog izričaja osobnog raspoloženja i da je postala običnim sredstvom predstavljanja i poštapalicom, općeprihvaćenom u okviru njihova žargona. Tako je moguće da oni jedni drugima psuju mnoge svećinje, a da to nitko ne shvaća kao eventualnu uvredu, pa prema tome niti na to negativno reagira.

Međutim, mladež se, kao posebna društvena grupa, znade i dinamizirati, tj. društveno svrhovito pokrenuti. U stvari, i njezina trenutna apatičnost samo je neki predah u kontekstu njezina kretanja ili, bolje rečeno, to je trenutno za nju jedini mogući način nastupa. Pasivni otpor je aktivni otpor u skućenim mogućnostima, pa se i spomenuta apatija može shvatiti i tumačiti kao pasivni otpor. A pokazalo se da kada pasivni otpor prijeđe u akciju, sav onaj nabrekli arsenal brutalnosti, koji je do tada uglavnom korišten u svrhu nutarnje identifikacije, znade postati simbolom izvangrupne destrukcije, i to kompletne i sveobuhvatne destrukcije — od kulture, preko odgoja i obitelji, pa sve do politike, vjere i Crkve. Budući da nastupaju alternativno, i to isključivo generacijski — jer na toj osnovi i formiraju grupu! — vrijednosti starije generacije, nad kojima su se razočarali, postaju ciljevi borbe. I kao što su nečiste traperice svjesno izabrano oružje u borbi protiv malograđanskog fraka i leptir-mašne, tako i psovka postaje konkretni način napada i svjesnog odbacivanja onoga što se psuje. Tada je ona teški društveni izazov.

Psovka i društvene uloge na razini sekundarnih grupa

Na razini sekundarnih društvenih grupa — kao što su škole, radne organizacije, političke stranke, državne institucije, domovina, Crkva i sl. — međusobni odnos pripadnikā grupe regulira se najčešće isključivo preko uloga koje pojedinac u okviru te grupe vrši, a to znači da je područje intimnosti svedeno na mnogo nižu mjeru, dok je u prvi plan izbilo društveno očekivanje u vezi s tom ulogom i jasno ocrтана granica dokle se ta uloga prostire i što ona obuhvaća. Prema tome, netko tko je na razini obitelji, kao primarne grupe, bio cjelokupnom svojom osobom osmišljen kao otac i kao suprug, na razini radne organizacije njegovo se osmišljenje iscrpljuje u uspješnom obavljanju vlastite struke ili radnog zadatka. Radnu organizaciju, naime, izravno ne zanima njegov afektivni život, njegova ljubav ni njegova mržnja, njegova sreća ni njegova nesreća, nego samo i jedino njegova radna učinkovitost, a sve ostalo samo ukoliko je s tom učinkovitošću u izravnoj vezi.

Već smo spomenuli da svaki pojedinac s drugim ljudima tvori istovremeno razne i raznovrsne grupe, u kojima vrši i razne uloge, a koje

jedna prema drugoj mogu doći čak i u konfliktnu situaciju, što onoga koji ih obavlja — budući da nije moguće uvijek udovoljiti svim očekivanjima koja iz njih proizlaze! — može dovesti do frustracije. Poznata je istina da razne društvene grupacije, razni društveni slojevi i klase oblikuju i vlastiti način izražavanja. Mnogo snažnije nego u primarnim grupama ponašanje, oblačenje, govor i izražavanje, u sekundarnim grupama — doduše ne u svima, ali u nekima da, osobito u onima višima — nose pečat simbola i šifre, što kulminira u protokolu i u tzv. diplomatskom načinu govora, koji u sebi nerijetko krije ezopovsku logiku. Tako nailazimo na pojavu — kada je u pitanju psovka — da se od nekoga tko u okviru sekundarne grupe koju nazivamo Crkvom ima ulogu vjernika logično očekuje da tu ulogu uspješno obavlja i na taj način da ne psuje, na razini druge sekundarne grupe, recimo radne organizacije, u kojoj je psovka klasični način manifestiranja »muškosti« i identifikacije, od te iste osobe očekuje se da psuje. Situacija je konfliktna i ljudi je najčešće rješavaju na taj način da se ponašaju onako kako to od njih traži trenutna situacija: na radnom mjestu psuju, pred svećenikom ne psuju. Društvena relevantnost takve psovke poklapa se s onom što smo je spomenuli kad je bila riječ o ulozi psovke kod grupne identifikacije mladih.

Postoje, međutim, i sekundarne grupe formirane na idejnoj i na političkoj osnovi, kao što su političke stranke, u čijem žargonu psovka poprva sasvim drugo društveno značenje, mnogo ozbiljnije od prije spomenutog. Ako bi, naime, član ili funkcioner jedne takve stranke — pod pretpostavkom da je formirana na ateističkoj osnovi — opsovao Boga nekom građaninu koji je vjernik, ta psovka se ne bi mogla shvatiti ni tumačiti ni pod vidom društvenog predstavljanja, niti pak pod vidom grupne identifikacije, jer dotični ne pripadaju istim grupama i nemaju isti društveni status. No, kako to da, ipak, nama katolicima — a i drugim kršćanima — svatko smije psovati Boga, bez ikakvih društvenih posljedica, dok je npr. nezamislivo da bi isto tako bez društvenih posljedica netko smio i mogao u nas muslimanima psovati Alaha? Razlog je tome što su muslimani u nas priznati kao nacija, te je Alah, kao Bog muslimanā, svetiinja i simbol i za one muslimane koji nisu vjernici. Opsovati njega, dakle, nije samo vjerska, nego i politička provokacija. Za nas katolike međutim, budući da smo kao katolici organizirani isključivo crkveno, ali ne i politički, uvreda Boga tretira se kao pučki obračun na razini privatnog uvjerenja. No najvažniji je razlog ipak taj što i sami katolici masovno i masivno, bez ičijeg pritiska, psuju Boga, pa tu psovku malo tko više i shvaća kao izazov i kao uvredu.

Zaključne misli

Budući da ovakvo razmišljanje o psovci pod sociološkim vidom obavljamo ipak kao teolozi, razumljivo je da ono ima smisla samo utoliko ukoliko nam barem donekle može pomoći u borbi protiv psovke, tj. u odgoju vjernikā za komunikaciju bez psovke. Pitamo se: Da li iz ovoga što je rečeno takva pomoć proizlazi? Sigurno je, ako bismo se oslonili samo na sociologiju, da neke velike pomoći od ovoga ne bismo imali; ali ako se sociološki vid ugradi kao jedna od karika u lanac raznih spo-

znaja dobivenih iz drugih znanstvenih disciplina, nekakvu pomoć i od sociologije ipak možemo očekivati. A ta pomoć bila bi slijedeća:

1. Na temelju uvida da se psovka u okviru društvene komunikacije najčešće ne upotrebljava u onom smislu koji joj je logički i jezično vlastit — tj. kao verbalni društveni rat na području simbola — nego u promijenjenom smislu, zaključujemo da je s obzirom na njezino suzbijanje mnogo potrebnije usmjeriti pažnju na grupe u okviru kojih se ona koristi kao tipičan žargon, negoli na svijest nekog pojedinca koji u toj grupi vrši neku ulogu.

2. Budući da je svaki vjernik aktivno prisutan u raznim grupama, ali sve te grupe za njegovu osobu nemaju jednaku važnost i jednaku snagu, potrebno ga je tako odgajati da znade postaviti prioritete svoje grupne pripadnosti, i to u svrhu izbjegavanja konfliktnih situacija. Naime: trebalo bi ga tako odgajati da se prilikom procesa grupnog identificiranja više vodi vrijednosnim načelima, a da manje nastoji ispunjavati i ona očekivanja grupe koja s njegovom ulogom u grupi ne stoji ni u kakvoj neposrednoj vezi. Psovka pak nije bitno ni službeno vezana ni za jednu društvenu ulogu, doli eventualno za onu glumačku.

3. Sekundarna društvena grupa koja je i idejno i vrijednosno osmišljena i u kojoj bi trebalo da vjernik vrijednosno i osobno nađe sebe jest Crkva. To vjernikovo samonalaženje u Crkvi trebalo bi se i stvarno — a ne samo teoretski! — razvijati u tom smjeru da Crkva *stvarno* preraste u veliku *primarnu* grupu. Zbog toga je neophodno da se već u katehizantata razvija *cjelovita eklezijalna svijest*, kako bi oni shvatili da biti kršćaninom znači biti pripadnikom jedne zajednice koja, na temelju Božje prisutnosti i Božjeg djelovanja u njoj, razvija svoju kulturu i u okviru te kulture svoj način komuniciranja, koji je za vjernike posvuda važeći i obvezatan.

4. Budući da se psovka reproducira već u okviru primarne grupe, tj. u okviru obitelji, tek razvijanjem spomenute *eklezijalne svijesti u obitelji* moguće je postići da roditelji i rodbina, operantnim uvjetovanjem, od svoje djece stvaraju kršćane, a ne buduće psovače. Zbog toga, pri odgoju djeteta nije dovoljno reći: »To se ne smije, to je grijeh!«, nego treba reći: »Mi to ne radimo!«, i zatim protumačiti zašto mi to ne radimo i tko smo to mi što takvo nešto ne radimo. Na taj način dolazi do eklezijalne grupne identifikacije, koja je, sociološki gledano, preduvjet uspjeha u borbi protiv psovke.

SOZIOLOGISCHER ASPEKT DES FLUCHENS

Zusammenfassung

In diesem Aufsatz geht der Autor auf das Problem des Sinnes des Fluchens ein, insofern das Fluchen, auf der symbolischen Ebene, ein gesellschaftliches Handeln im Sinne von M. Weber darstellt.

Im ersten Teil des Aufsatzes wurde festgestellt, dass das Fluchen innerhalb der gesellschaftlichen Kommunikation eigentlich dreifache Rolle spielt: a) Zwecklose Äusserung, die als solche zum gesellschaftlichen Handeln in strengem Sinne gar nicht gehört, b) Selbstdarstellung als Mittel zur erwünschten Gruppenidentifikation und, c) Fluch als gesellschaftliche Herausforderung.

Im zweiten und im dritten Teil des Aufsatzes sucht der Autor die Entstehungswurzel des Fluchens und glaubt sie in dem primären Sozialisierungsprozess zu finden. Danach stellt er die Frage nach dem Sinn des Fluchens innerhalb der gesellschaftlichen Strukturen und stellt fest, dass sein Sinn nicht immer und überall ein und derselbe ist. Bei der Jugendgruppe, z. B. kann das Fluchen sowohl ein symbolisches Zeichen der Identifikation nach innen, als auch der gleichzeitigen Agression nach außen sein. Dasselbe gilt auch für die Gruppen, die auf Grund der verschiedenen Weltanschauung gebildet sind.